

הרב אהרן גבאי

עשור לפטירת הרב דוד צבי הילמן זצ"ל

רסיסים מדמות גדולה

הגרד"צ הילמן נולד בשנת תרפ"ו. הוא היה דמות תורנית מיוחדת. ידיו רב לו בתחומים רבים ומגוונים של הספרות התורנית: ערך את 'אגרות בעל התניא ובני דורו', ההדיר את פירוש הרשב"ץ לברכות, שיטה קדמונית לקידושין ואגרות הרמ"ה וספר המצוות להרמב"ם מהדורת שבתי פרנקל. השתתף בעריכת רמב"ם פרנקל והאנציקלופדיה התלמודית¹. נפטר בכ"ז אלול תש"ע².

פגישתי הראשונה עם הגרד"צ הילמן זצ"ל הייתה בשנת תשס"ו, כשהייתי בשיעור ב' בישיבה הקטנה פוניבז', ולמדתי עם אחד מנכדיו. כיון שבאותה תקופה התחלתי לעבוד על ספרי (שעדיין לא נדפס) 'ליקוטי הגהות' על חלק ממסכת גיטין, הכולל קיצור כל ההגהות הנצרכות מספר 'דקדוקי סופרים', וכן ליקוט כל הגהות הראשונים והאחרונים בגפ"ת, באתי אליו עם החיבור לשמוע את חוות דעתו עליו. והנה להפתעתי, במקום לשבח יוזמה זו אמר לי: "בחור בגילך צריך ללמוד 'שב שמעתא', ולא להתעסק בגירסאות"³, ונחה דעתו רק אחרי שהשבתי לו שזהו רק עיסוק צדדי בין הסדרים, ואילו בסדרי הישיבה אני לומד כרגיל.

בהקשר לזה יש לציין שבחודש תמוז תשע"ו זכיתי להיכנס אל מרן שר התורה הגר"ח קנייבסקי שליט"א והגשתי לו פתק ובו כתוב "יש ברשותי צילומי כתבי יד של הרבה ראשונים שלא נדפסו, כגון פסקי מהרי"ח המובאים בהגהות אשרי", ותוספות גורניש, ועוד, אולם ההדרה בהם אורכת זמן ובאה על חשבון לימוד גפ"ת בעיון. מהי הדרך הראויה?" מיד אמר לי: "תשכור אנשים שיפענחו לך את כתבי היד". נומיתי לו שאין העניין רק הפיענוח, אלא גם השוואה לשאר ראשונים וכתובת הערות וכדומה, ואז ענה לי בזה"ל: **"יש בזה עניין, אבל אתה לא מחויב בכך"**...

1 מלבד ביקורת כללית על ערכים שכתבו אחרים הוא השתתף בכתיבת ערכים רבים, ביניהם: הפרשת חלה, הפרשת תרומות ומעשרות, וידוי מעשר, חמץ, חמץ נוקשה, חמץ שעבר עליו הפסח, חציצה, טעמי המקרא, יום, כתובה, כתובת בנין דכרין וכתובת יבמין (ע"פ אנציקלופדיה תלמודית כרך כט עמ' 9 בסופו).

2 ראה עליו עוד במדור הזכרון בקובץ 'ישורון' כרך כד (ירושלים תשס"ט) עמ' תתיג-תתפה, והמשכו בכרך כה עמ' תקצ-תרעד.

3 העירוני שכיוצ"ב כתוב בהסכמת ר' יחזקאל סרנא לספר פרישת הרא"ש על מסכת שקלים.

בצעירותי עסקתי רבות בחקירת מבטא לשון הקודש המקורי, ולמדתי בעיון את הספר הנפלא 'שפת אמת' מאת הרב בנציון כהן שהשפיע עלי רבות. בשנת תשס"ט הלכתי עם חבר לשמוע את דעת הגרד"צ בעניין [שכתב עליו ר' יצחק ישעיה וייס בהסכמתו לספר 'הברת החסידים': "שמלבד שליטתו במכמני הש"ס והפוסקים היה בקי נפלא בהברות וניבים של היהודים בכל מקומות פזוריהם"], ושאלנו אותו מה המבטא הנכון של כל אות, ופירט לנו אחת לאחת, והכל היה כמסקנת ספר שפת אמת הנ"ל. לגבי התנועות דיברנו בקצרה, והוא רק אמר על הקמץ שדעת החוקרים שמבטאו האמיתי הוא בין פתח לחולם ספרדי. באותה פגישה אמר לי שהוא מקפיד בקריאת שמע לבטא את האות ו"ו כ-W. שאלתי 'הרי סבא שלך ביטא אות זו כ-V!' והוא ענה לי "וכי מפני שסבי ביטא בשיבוש גם אני מחוייב לבטא בשיבוש?" ודפח"ת. כוונתו שנושא ביטוי הלשון אינו כמחלוקת הפוסקים או מחלוקת בנוסח התפילה, אלא פשוט בני אירופה לא היו מסוגלים להפיק מפיהם את ביטוי האות ו"ו המזרחית, ואין על זה שם מנהג, ובדיוק כמו שפשוט לכל בני דורינו שגם לאשכנזים מותר להגות עי"ן וחי"ת כהלכתם כמו שמבטאים יוצאי ארצות ערב, למרות שלא היה לפני השואה יהודי אירופאי אחד שביטא כן, ופשוט שזהו שיבוש ולא מנהג.

כמה פעמים התרעם על כך שרוב בני קהילות הספרדים מחו"ל כשהגיעו לא"י חדלו משמירת מנהגיהם הקדומים והושפעו ממנהגי הספרדים בירושלים ובבל, כגון אי אמירת ברכה על ההלל בראשי חודשים כמנהג המסתערבים בא"י וסביבותיה [מצרים אר"צ בבל פרס וכורדיסטן, ואכמ"ל] ולא כמנהג ספרד הקדום שבירכו על הלל בר"ח⁴ וכן נהגו קהילות ספרדים בכל צפון אפריקה וארצות הבלקן, וכאן בארץ הפסיקו רובם לברך. הרד"צ שאל אותי למה בסידור 'איש מצליח' לא הדפיסו את הברכה כמנהג תונים, וכמדומה שהשבתי לו שבחלק מהמהדורות באמת ציינו: "העולים מחוץ לארץ לארץ ישראל צריכים לנהוג כמנהג ארץ ישראל שלא לברך וכדעת מרן והרמב"ם מארי דארעא דישראל (מרן הגרע"י שליט"א בשו"ת יחו"ד ח"ד סימן ל"א), ומ"מ ישוב שנתייסד בא"י ע"י עדות הנוהגים לברך יכולים להמשיך במנהגם (מרן הגאון ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל בשו"ת שמחת כהן מהד"ב חאו"ח סי' ק"א)". ועוד, שסידור 'איש מצליח' לא נועד לשקף את מנהג תונס, אלא את המנהג ה'ספרדי' הנפוץ בארץ עם תיקונים ע"פ מדקדקי תונס [ואגב כדאי לדעת שבדרך כלל תיקונים אלו לא נתקבלו אפילו בסידורים שנדפסו בתונס וג'רבא, ולא נהגו כן אלא מדקדקים יחידים].

מאידך אמר לי כמה פעמים שמותר לכתחילה לספרדי להפוך לאשכנזי או תימני

4 כדעת כל הגאונים והראשונים פרט לרמב"ם, עיין מ"ש ידידי ר"ד סטבון בספר 'עלי הדס' - מנהגי תונס עמ' 420-414. וע"ע במה שכתבתי עם ר"א סקלי 'בענין ברכת הלל בר"ח', מנורה בדרום יג עמ' קלד-קמח ושם גליון יד עמ' קעח-קפד.

בכל מנהגיו וכן להיפך⁵, ונימק זאת שהרי דין מוסכם הוא שיחיד העובר ממקום למקום צריך לשנות מנהגו בהתאם לקהילה החדשה, ולכן למשל האריז"ל האשכנזי התפלל ונהג כספרדים כי גדל בקהילות הספרדיות במצרים, והנה בסלוניקי שהיתה עיר בעלת קהילות רבות שלכל אחת היה בית כנסת משלה הורו חכמיה שכל בית כנסת נחשב לקהילה בפני עצמה⁶, וממילא יוצא שיחיד העובר מבית כנסת אחד לבית כנסת אחר מקבל את מנהג בית כנסת החדש בתנאי שאין דעתו לחזור, וכשם שלכו"ע אין איסור לעבור מקהילה לקהילה כאשר מדובר בשתי ארצות שונות, כן נראה שמותר לעבור מבית כנסת לבית כנסת מכל סיבה שהיא. עכ"ד⁷.

- 5 וזה שונה מברכת הלל הנ"ל, ששם קהילה שלימה שינתה מנהג מסוים.
- 6 לא מצאתי מפורש הגדרה זו שהדבר תלוי בבית כנסת [וגם מו"ר הגר"י רצאבי אמר לי שלא נתקל בזאת], ואולי כוונתו שמצינו באחרונים הנ"ל שהתייחסו בפועל לכל בית כנסת כקהילה בפני עצמה. ועיין בהערה הבאה.
- 7 וכן מצאתי להדיא בשו"ת מהרשד"ם חלק או"ח סימן לו ד"ה ועל השאלה: "כבר כתבתי כמה פעמים [כגון יו"ד קנג קנה וח"מ יב] דכל קהל וקהל [דהיינו כל בית כנסת שנקרא בזמנם קהילה וכו'] כעיר בפני עצמה, וכמו מי שרוצה לצאת מעירו לדור באשר לבו חפץ אין יכולים בני העיר לעכבו מלצאת... גם עתה למה לא יבוא מקהלו לקהל אחר, פשיטא דלא גרע, כ"ש בטענה חזקה שטוענים שאינם יכולים להתפלל בכוונה כלל"... עכ"ל. כמובן שאין דעה זו מקובלת, והצעתי חידוש זה לפני מו"ר הגר"י רצאבי שליט"א ואמר לי דלא דמי, שהעובר מקהילה לקהילה הוא מחמת איזה סיבה ולא משום שרוצה להחליף מנהגיו, אלא שממילא כאשר נמצא במקום החדש הוא אנוס וחייב לנהוג כמו הקהילה החדשה, אבל לעבור מרצונו החופשי לבית כנסת אחר בשעה שיש לו בעירו בתי כנסיות כמנהגו, בזה 'לא תיטוש' מחייבו שלא לעבור, ודוק. והוסיף שאפשר שאין ללמוד מדברי מהרשד"ם למציאות ימינו, שבימיהם בסלוניקי היו הקהילות נפרדות לא רק בעניין בתי הכנסת אלא בכל תחומי החיים [וז"ל ספר 'שלונקי עיר ואם בישראל' עמ' 171: "בכל עדה או קהל היו נבחרים ומוסדות שונים: 'מעמד', מרביץ תורה, בית ישיבה, חברת קברים, ביקור חולים, הכנסת אורחים, 'חברה' (חדר) לילדים ועוד. כל קהל פירנס את העניים והנצרכים שלו" עכ"ל]. ולכן מי שעבר מקהילה לקהילה הוא ממש כעובר מעיר לעיר. עכ"ד. שוב ראיתי שגם החת"ס פשיטא ליה כמהרשד"ם, שבתשובותיו חו"מ סימן קפח האריך בענין שתי קהילות אחת אשכנזית ואחת ספרדית בעיר אחת, וכעת חפצים להתאחד כי נוצר מצב שאין לכל אחד מנין לבדו, והאריך שילכו במנהגי בית כנסת כמנהג רוב הקהל, וסיים וז"ל: "אך אותן החומרות שנוהגים בהוראת או"ה, כגון בבדיקות וחלב וכדומה, מסתפק אני, וקרוב אני לומר שכל אחד יחזיק במעוזו ולא ישנה. אף על גב דבעלמא כל שעוקר דירתו מעירו לעיר אחרת ואין דעתו לחזור הרי זה נוהג בקולות אותה הקהילה, וקיי"ל נמי שתי קהילות בעיר אחת כשתי עיירות דמי לענין זה, מ"מ הכא אני מסתפק, מפני שאין כל מגמתם אלא להתאחד בבהכ"נ, ולכשימצאו ריוח והצלה יחזרו כל אחד למקומו, דהרי קמן שהם מצויינים במלבושיהם, ש"מ כי דעתם לחזור האשכנזי לדומה לו והספרדי לדומה לו". עכ"ל. אך גם מכאן אין ראיה, כי שם בעל כורחם הוכרחו לעבור בית כנסת, הייתה לרד"ץ ביקורת על 'שמרנים' כהגר"ע יוסף שאוסר לספרדי להיפך לאשכנזי, ועל חלק מהנהגות קהילות אשכנז

אשתו מסרה לי שבעלה נהג לומר בקידוש 'בורא פרי הגפן' הג' בסגול [כמנהג האשכנזים בעבר, וכן מנהג כל שאר קהילות ישראל חוץ מתימן ואכמ"ל]. ואכן הוא פרסם זאת בשנת תשנ"ב בקובץ בית אהרן וישראל [שנה ז ב לח עמ' קכב], ושם באות י"א דן בקצרה במנהג התימנים.

וכן שמעתי ממנה שנהג והנהיג את אנשי ביתו לומר את כל ברכת המינים בנוסחה המקורי 'למשומדים' וכו', וכבר לפני כמעט שלושים שנה פרסם על כך מאמר רחב בקובץ צפונות ב עמ' נח [וראה בקובץ ג עמ' קז מה שהוסיף על דבריו הרי"י וייס, וראה מאמרו של הרב אריאל אהרונוב בקובץ עץ חיים באבוב תשע"ח בהרחבה].

באחת משנותיו האחרונות ממש ביקרתי בבית החולים 'מעייני הישועה' ודנתי עמו בעניין התכלת החדשה המופקת מחילזון הפורפורה ('מורקס טורנקלוס') שלדעת רבים וטובים היא תכלת של תורה⁸, ולהפתעתי אמר לי שעדיין לא שמע על כך. ניסיתי אז לומר לו כמה ראיות שזכרתי באותה עת, אך לא הצלחתי לשכנעו⁹. אולם לאחרונה דיברתי עם אחד מחתניו ואמר לי שבודאי שמע גם שמע הרד"צ על עניין התכלת, ואף היו כמה אנשים שניסו מאוד לעניין אותו לחקור נושא זה, אבל מאיזה טעם הכמוס עמו לא אבה הרד"צ להיכנס לסוגיא זו. ולפי זה מה שאמר לי בפגישתי עמו היה התחמקות גרידא¹⁰...

הגרד"צ זצ"ל היה ת"ח גדול וייחודי שהשפיע על רבים. תנצב"ה.

בראשות ידי"נ הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א. ואכמ"ל.

8 ולפני כמה שנים אמר לי הגר"מ מאזוז שליט"א בזה"ל: "99% שזה התכלת האמיתית, וכשיבוא משיח יאמר שזה התכלת האמיתית". עכ"ל.

9 כגון שמחלזון זה ממש נמצאו בבתי צביעה העתיקים בין צור לצידון רבבות קונכיות חתוכות כנגד בלוטת הצבע, מה שמוכיח בבירור שהוא שימש לצביעה בתקופת חז"ל, וכיון שאפשר בתהליך טבעי פשוט להפיק ממנו תכלת [וידוע לנו בירור צבע התכלת מתוך צבע הקלא אילן שכתבו הקדמונים שהוא אינדיגו] וחז"ל לא הזהירו מלהשתמש בו [ועיין מנחות מג, א שנתנו חז"ל אפשרות בדיקה לדעת אם הצבע הופק מתכלת או מקלא אילן ולא נתנו הבחנות לזיהוי צבע שמקורו בחילזון זה] מוכח שהוא עצמו חילזון התכלת, ועוד שהחילזון ששימש לצביעת צבע התכלת בזמן חז"ל אצל האומות, המכונה אצלם 'פורפורה', שהוא אותו חילזון ששימש לעשיית הציצית, ושניהם נאסרו לשימוש ההמון בגזירת הרומאים. ואכמ"ל], הוא מתואר לפרטי פרטים בספרי הטבע היווניים של אותה תקופה, וברור מתיאורם שהכוונה למשפחת חלזונות הפורפורה, ועוד, שעד היום קרוי חילזון זה ביוונית 'פרפורה', ודי בזה למבקשי האמת.

10 עד כאן ממה שזכור לי מאותם חמש או שש פגישות שהיו לי עמו, העליתי את הדברים על הכתב לפני כמה שנים, והדפסתי כאן לעילוי נשמתו הטהורה. וע"ע במ"ש במאמר 'רד"צ הילמן ורא"מ גלאנצר - שיתסר מכתבים בענייני תורה ולשון', חצי גיבורים, כרך י (תשע"ז), עמ' תתקיב-תתקכט.